

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2003

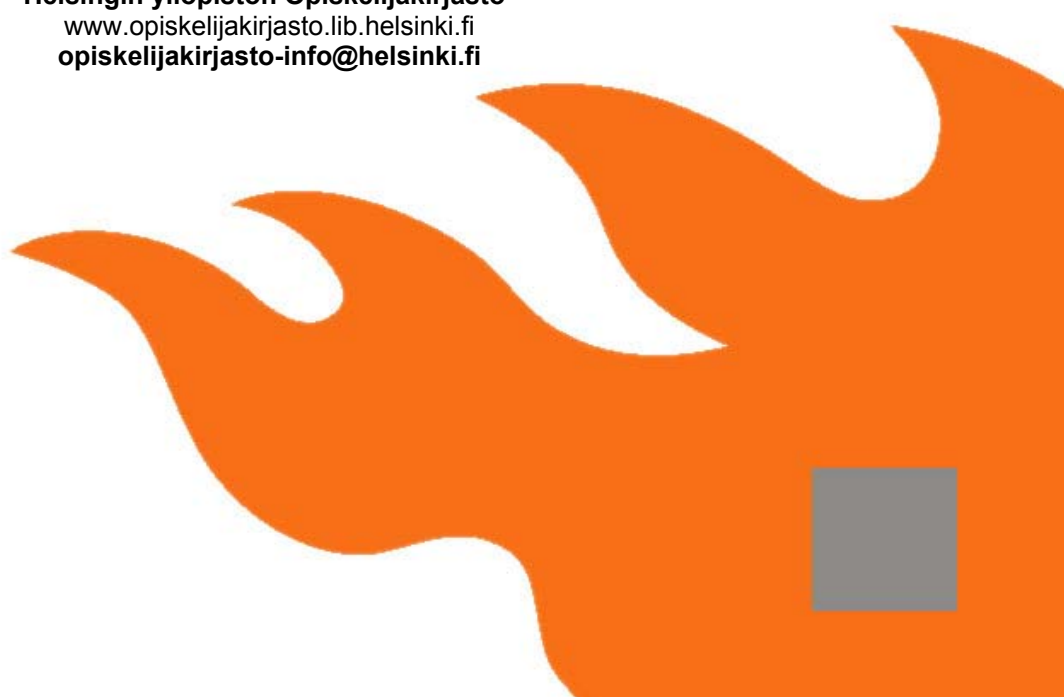
Huolen harmaa vyöhyke

Tom Erik Arnkil, Esa Eriksson & Peppi Saikku

Julkaisija: Helsinki: Stakes, 1991-
Julkaisu: Dialogi : Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja
kehittämiskeskuksen lehti 7 :1998
ISSN 0789-0346
s. 8-11

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

Helsingin yliopiston Opiskelijakirjasto
www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi
opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Huolen harmaa vyöhyke

Julkisten palveluiden ammattilaisilla on lastensuojelulain mukainen ilmoitusvelvollisuus: Jos havaitset lapsen olevan vaarassa, ilmoita sosiaaliviranomaisille. Samaisilla ammattilaisilla on myös vaitiolovelvollisuus: Älä kerro luottamuksellisia tietoja. Aika ristiriitaista. Mitä teet jos yrityksesi tukea lasta ja perhettä eivät tunnu riittävän, et tiedä onko tilanne muillakaan hallinnassa, mutta koet, että lastensuojeluilmoitus olisi liian järeä liike? Jos olet jonkun tai joidenkin kohtaamiesi lasten kanssa tällaisessa tilanteessa, olet huolen harmaalla vyöhykkeellä - etkä suinkaan yksin.

Tämä artikkeli on tarkoitettu niille julkisten palvelujen ammattilaisille, jotka kohtaavat työssään lapsia, suoraan tai perheiden kautta.

Kartoitimme viime keväänä Hämeenlinnassa ja Raisiossa (osana Stakesin ja näiden kaupunkien yhteistä Palmuke-projektia) huolen harmaata vyöhykettä. Eri toimipisteissä työskentelevät ammattilaiset tarkastelivat kuukauden aikana lapsi- ja perhekontaktejaan. Asiakkaita ei kortistoitunut eikä rekisteröity. Tukkimiehen kirjanpidolla merkittiin (lomakkeen avulla, ks. oheinen kuvio) oman huolestuneisuuden aste. Lomakkeista ei käy ilmi sen enempää asiakkaiden kuin työntekijöidenkään tunnistetietoja. Kartoitimme lastensuojelun toimintamaastoa.

Huolen harmaa vyöhyke on yllättävän suuri

Kartoitukseen osallistui yhteensä 69 ammattilaista. Lomakekirjauksia tehtiin sosiaalitoimistoissa, perheneuvoloissa, päiväkodeissa, kouluissa, äitiys- ja lastenneuvoloissa, perhekeskuksessa, A-klinikoilla, nuorisotoimessa, avopalvelun mielenterveysyksikössä, psykiatrisella osastolla sekä lasten- ja nuorten psykiatrisella vastaanotolla. Kartoitetuksi tuli ko. ammattilaisten huoli tai huolettomuus suhteessa yhteensä 2 046 lapseen. Kävi ilmi, että joka kymmenennen lapsen kohdalla ammattilaiset kokevat olevansa huolen harmaalla vyöhykkeellä - siis epätietoisia miten toimia. Osuus oli kutakuinkin sama toimipisteestä riippumatta. Yhteensä noin puolet lapsikontakteista oli sellaisia, joihin ei liittynyt lainkaan huolta. Jos tarkastellaan vain niitä kontakteja, joihin liittyy vähänkin huolta, käy ilmi, että kyseisissä kaupungeissa joka viides niistä lapsista, joista ylipäätään on huolta, sijoitettiin työntekijän huolen harmaalle vyöhykkeelle. Tämä on mielestämme iso luku.

Ehkäisevän lastensuojelun kohde?

Huolen harmaa vyöhyke saattaa olla tärkeä ehkäisevän lastensuojelun maasto. Siellä tilanteet eivät ole kriisiytyneitä, mutta eivät vailla huoltakaan. Työ on suunnattavissa tarkemmin kuin "yleisessä ehkäisevässä työssä". Ehkäiseltä työltä puuttuu usein sellainen kohde, joka mahdollistaisi kohteenmukaisen organisoitumisen. Työskentely saattaa jäädä hyväksi pyrkimykseksi. Toisen ääripään työskentely, tapauskohtainen toiminta kriiseissä, muotoutuu paljon selvemmin kohteen mukaisesti: Jotkut perheenjäsenet, läheiset, viranomaiset jne. ovat jo kytkeytyneet tilanteeseen. On myös suhteellisen helppo nähdä keitä muita tarvittaisiin mukaan. Mikäli asiakas-/potilastyö on ruuhkautunutta, ehkäisevä työ jää helposti päivittäiskiireiden alle. Muodostuu noidankehä, jossa ruuhkatyö ehkäisee ehkäisevää toimintaa - ja ehkäisevän työn vähäisyys kasaa kriisejä.

Oletamme, että huolen harmaan vyöhykkeen kartoitus tuo esiin mahdollisuuksia ehkäisevän työn jäsentä-miseksi. On ehkä mahdollista hahmottaa jotain yleisimmän ehkäisevän työn ja tapauskohtaisimman kriisityön välimaastoon. Tällä vyöhykkeellä olisi ehkä paljonkin voitettavissa. Eikä maksa paljon.

Huoli on intuitiivinen ennakointi tilanteen kehityksestä

Oheisesta kuviosta käy ilmi, että jaoimme huolen "asteet" kaavamaisesti kahdeksaan luokkaan. Elämä ei ole portaittaista, mutta lomake onkin vain pohdinnan apuväline. Huolettomista luokista huolekkaampiin siirrytään, kun luottamus omiin mahdollisuuksiin tukea lasta heikkenee ja mieleen tulee yhä voimakkaammin tarve saada tilanteeseen lisävoimavaroja ja kontrollantteja. Lomakkeella kartoitettiin siis työntekijän kokemaa huolta, ei lapsen tilanteen "objektiivista huolestuttavuutta". Sellaistahan ei tarkalleen ottaen ole. Huoli on aina jonkun kokemaa, siis subjektiivista.

Huoli on subjektiivinen ennakointi siitä, "miten tässä on käymässä - myös minulle". Lapsesta huolissaan oleva ammattilainen on tietenkin huolissaan siitä miten lapselle käy, mutta myös siitä miten hänen omille mahdollisuuksilleen olla avuksi on käymässä. Vaikka ulkoisesti katsoen lapsen huolenpidossa tms. olisi puutteita, työntekijän ennakointi voi olla toiveikas, jos hän kokee, että hänen kontaktinsa toimii ja tuki/kontrolli -yhdistelmä menee lapsen ja perheen tueksi. Ulkoisesti aivan samanlainen tilanne tuottaa erilaisen ennakkoinnin, jos oma kontakti ei toimi. Asiaan vaikuttaa tietysti sekin mitä muut tekevät. Jos tilanne on jonkun muun "hallinnassa", huoli on luultavasti pienempi kuin silloin, kun ei tiedä onko kuviossa oikeastaan ketään, jonka tuki/kontrolli -yhdistelmä vakauttaa lapsen tilannetta. Vaikka huoli on subjektiivinen, se "kertoo" työntekijä-asiakas -kaksikkoa laajemmasta tilanteesta. Huoli tai huolettomuus on intuitiivinen yhteenveto verkostotilanteesta.

Monisyisissä elämäntilanteissa järkeisjohtoinen päättely on auttamattoman hidas ja kapea-alainen. Onneksi ihmisellä on kaksi muutakin suuntautumiskeinoa: emootiot ja moraalinen orientoituminen. Emootioissa tehdään nopeata ja kokonaisvaltaista yhteenve-toa tilanteesta, moraalinen suuntautuminen on velvoittavuuskynnyksen koettelua: onko toimittava, voinko vetäytyä. Kognitiiviset, emotionaaliset ja moraaliset suuntautumiskeinot toimivat yhdessä, punoutuneina ja toisaan täydentäen, muodostaen intuition perustan. (Ks. lähemmin Arnkil & Eriksson, Stakesin tutkimuksia 51/1995)

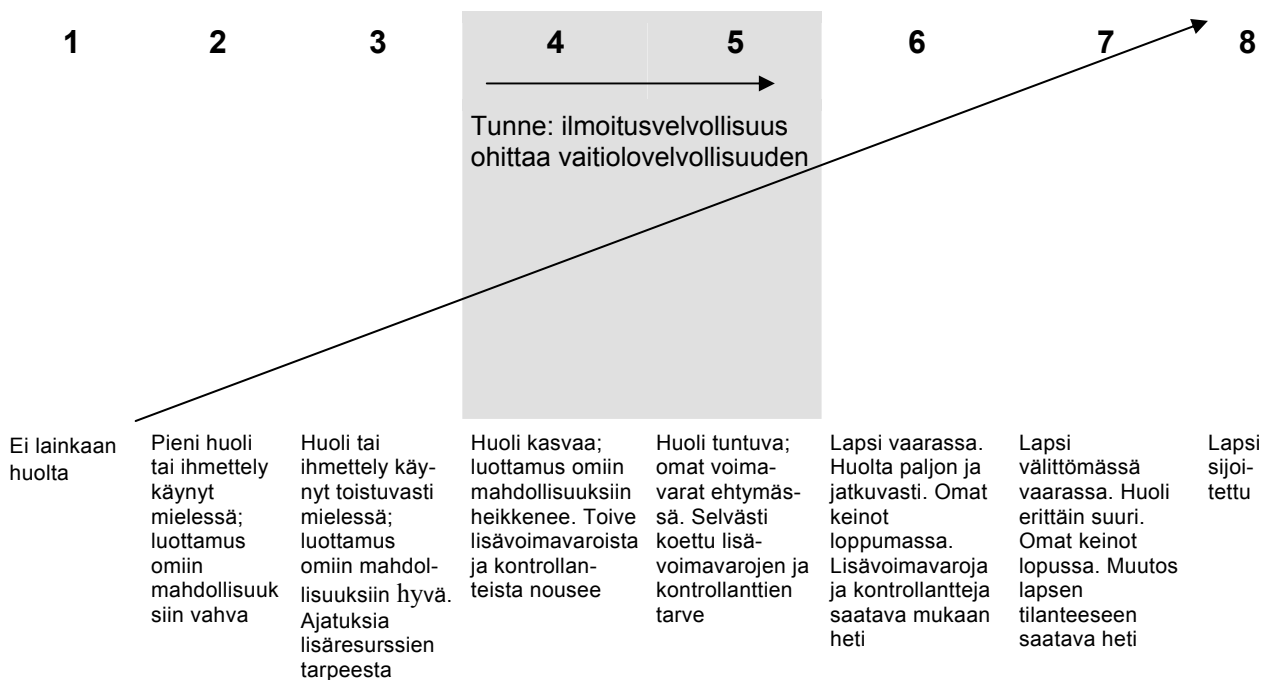
Harmaan vyöhykkeen kartoitukset ovat siis "fiilispohjaisia", sananmukaisesti "mutua". Mutta mutut eivät ole olematon asia. Se, että ammattilainen on huolissaan, on objektiivinen fakta. Huoli vaikuttaa toimintaan ja toiminta seurauksineen vahvistaa tai muuttaa orientaatiota.

Talkoot harmaalla vyöhykkeellä?

Noin puolet kuukauden aikana eri toimipisteissä kohdatuista lapsista kuului siis "ei lainkaan huolta" -kategoriaan. Luokkiin 2-3 (pienää ihmettelyä, huoli käynyt mielessä, mutta luottamus omiin mahdollisuuksiin hyvä) sijoitettiin 35 % lapsista. Luokkiin 4-5, huolen harmaalle vyöhykkeelle sijoitettiin joka kymmenes lapsi (11 %). "Kriisiluokkiin" 6-7 sijoitettiin 3 % lapsista. Luokka 8 kartoitti sijoitettujen osuutta. Heitä oli yksi prosentti.

Niistä lapsista, joista ylipäättään on huolta, joka viides on huolen harmaalla vyöhykkeellä. Olisiko syytä järjestää talkoot huolen harmaalla vyöhykkeellä? Onko tämä sellainen alue, jossa olisi voitettavissa paljon melko vähällä?

Kysyimme Hämeenlinnan ja Rasion työntekijöiltä harmaan vyöhykkeen kartoituksen yhteydessä: Mitä tapahtuisi jos 1) ilmaisisit huolesi selvemmin asiakkaille, 2) ehdottaisit tilanteeseen kytkettyneiden tahojen palaveria tai 3) tekisit avoimen lastensuojeluilmoituksen. Tätä ajatuskoetta ei tehty kaikista harmaan vyöhykkeen tapauksista, vaan yhdestä, työntekijän valitsemasta. Kerromme vastauksista ja pohdimme olisiko tuossa kolme mahdollista talkootekoa huolen harmaalla vyöhykkeellä.

Kuvio: Lastensuojeluverkoston huolen harmaa vyöhyke

Talkooteko 1: Huolen ottaminen puheeksi

Noin kahdessa kolmasosassa tapauksista ennakoitiin, että asiakas suuttuu tai pelästyy, kontaktit vaikeutuvat, jos huoli ilmaistaan selvemmin. Neljännes vastaajista ennakoi, että asiakas havahtuu, helpottuu, on tyytyväinen. Noin neljännes vastasi jo ottaneensa asian puheeksi. Näistä puolet sai kokemuksia asian edistymisestä, puolet ei.

Kahdessa kolmasosassa tapauksista siis arvellaan, että kontaktit vaikeutuvat. Tätä on syytä hieman pohtia. Kerroimme Dialogin numerossa 3-4/98 päihdeongelman puheeksiottamiskokeilusta Raisiossa (osana samaista Palmuke-projektia). Eri toimipisteiden ammattilaiset ilmaisivat lapsen liittyvän huolensa huoltajille tapauksissa, joissa uumoilivat lapsen huolestuttavan tilanteen liittyvän huoltajan/huoltajien päihteidenkäyttöön. Huolen ilmaiseminen liitettiin tuen tarjontaan. Valtaosa työntekijöistä ennakoi puheeksiottamisen alla, että asiakkaat suuttuvat tai kieltävät ongelman ja kontaktit kärsivät. Työntekijän tunnelmat olivat yleensä hyvinkin jännittyneet. Mutta kävikin niin, että valtaosa kontakteista parani. Saatiin uutta, avoimempaa alkua.

Kokeilimme Hämeenlinnassa (niinikään Palmukkeessa) yleisemmän lapsen liittyvän huolen puheeksiottamista. Sielläkin käytettiin apuna reflektiivistä lomaketta. Puheeksiottamista ei sidottu nimenomaan päihdepulmaan. Lapsen liittyvän huolen puheeksiottamiskokeeseen - kontrollia tukeen selvästi liittäen - osallistui sekä osiaali- että terveyspalvelujen ammattilaisia. Toimipisteiden kirjo oli hyvinkin laaja. Tulos oli kutakuinkin sama kuin Raisiossa: Valtaosa työntekijöistä ennakoi, että kontaktit vaarantuvat. Puheeksiottaminen jännitti. Kävi kuitenkin toisin. Valtaosassa saatiin uusi, avoimempi alkua kontakteille. Eräs viimekeväinen lasten ehkäisevän mielenterveyshuollon kurssi, johon osallistui psykososiaalisen työn ammattilaisia monista toimipisteistä, kokeili puheeksiottamista välityönään. Pääosa noin kolmestakymmenestä kokeilijasta oli neuvoloiden terveydenhoitajia. Sama tulos: "pelokkaita" ennakoinnit, pääosin selkeytyneet

ja huojentuneet kontaktit. (Haluatteko käyttöönne puheeksiottamis-lomakkeemme? Haluatteko kokeilla itse? Julkaisemme ne ja lisää tästä aiheesta Stakesin Aiheita sarjassa).

Olemme valmiita olettamaan, että lapseen liittyvän huolen ilmaiseminen tukeen liittyen - omia tukemisen mahdollisuuksia esiin tuoden - on asiakasta kunnioittavaa ja selkeyttää työskentelykontakteja useissa sellaisissakin tapauksissa, joissa työntekijä pelkää loukkaavansa asiakasta. Varmasti käy monissa tapauksissa toisinkin, asiakas loukkaantuu. Oletamme silti, että työntekijän huolen avoin ilmaiseminen on yleissuuntana parempi kuin sen salailu. Huoli nimittäin "tihkuu" kuitenkin. Kaksoisviestintä "en ole huolissani/olen huolissani" ei ole asiakkaalle selkeyttävää. Huolestuttavissa tilanteissa juuri selkeys olisi arvokasta. Ei ehkä sittenkään ole ihme, että asiakkaat pääosin helpottuvat. Julkiviestintä ja heidän intuiotensa nappaama piiloviestintä ovat vähemmän ristiriidassa. Kun työntekijä ilmaisee oman huolensa, hän ei ole syyttämässä asiakkaita, vaan periaatteessa pyytämässä häntä apuun huolensa vähentämiseen.

Olisiko harmaan vyöhykkeen talkoissa paljon saatavissa aikaa jo sillä, että lapseen liittyvä huoli ilmaistaan asiakkaille kunnioittavasti, tukimahdollisuudet selvästi ilmaisten, ja pyydetään näin asiakkailta apua työntekijän huolen vähentämiseen? Tämä ei edellytä mitään suuria struktuureja tai kustannuksia. Sen voi tehdä kukin kontakteissaan. On tietysti huomioitava, että asiakkaan tilanne saattaa muodostua tukalaksi, jos yksi ja sama asiakas kohtaa joka luukulla yhtä aikaa huolen puheeksiottajia. Asiaa on siis pohdittava verkostossa.

Talkooteko 2: Verkostopalaverit

Kun ennakoitiin mitä tapahtuisi, jos työntekijä ehdottaisi asiaan kytkeytyneiden tahojen palaveria, kaksi kolmannesta vastasi, että muut viranomaiset suhtautuisivat positiivisesti. Yli puolet vastauksista sisälsi ennakoinnin, että suurin osa asiakkaista ja omaisista suhtautuu positiivisesti, pieni osa kieltäytyy. Noin 10 % kertoi jo pitäneensä palaverin, hyvin tuloksin ja toiset 10 % kertoi pitäneensä palaverin, mutta edistystä ei tapahtunut.

Ennakoinnit verkostopalavereista ovat siis voittopuolisesti myönteisiä. Suomessa on kehitelty kiinnostavia voimavarakeskeisiä verkostotyön keinoja. Esim. verkostoterapeuttisia menetelmiä on lupaavalla menestyksellä käytetty lastensuojelun(kin) kriisitilanteissa. Ei-vielä-kriisissä olevien tilanteiden ratkointaan tarvitaan kuitenkin muitakin kuin terapeuttisia verkostotyön menetelmiä. Mm. erilaiset selkeyttävät avoimen dialogin, moniäänisen vuoropuhelun menetelmät ovat erityisen lupaavia juuri harmaalla vyöhykkeellä. Olemme koettaneet tällaisia kehitellä myös Palmuke-projektissa. Kerromme niistä tarkemmin Dialogin joulukuun numerossa.

Talkooteko 3: Erilainen lastensuojeluilmoitus

Kun ennakoitiin mitä tapahtuisi, jos työntekijä tekee avoimen lastensuojeluilmoituksen, noin puolet vastasi, että asiakas pelästyy ja kontakti vaikeutuu tai katkeaa, suunnilleen viidennes vastasi, että asiakas on tyytyväinen ja ymmärtää tilanteen paremmin. Runsas kolmannes arveli, että lastensuojelun tukitoimet saadaan käyttöön ja vastuut selkeämmiksi. Reilu puolet ennakoinneista on siis positiivisia, vaikka kysymyksessä on niinkin hurjana pidetty juttu kuin lastensuojeluilmoitus. Tähän lastensuojeluilmoituksen dramaattiseen kaikuun liittyy mielestämme muuan paradoksi.

Peppi Saikku haastatteli viranomaisia "hyvästä huostaanotosta" (Stakesin Aiheita-sarja 28/ 1998). Osa mielsi lastensuojeluilmoituksen ikään kuin huostaanottotilaukseksi - ja teki tilauksensa viime hädässä. Lastensuojelulain mukaan sosiaalityöntekijä kuitenkin veloitetaan ilmoituksella tutkimaan tilanne ja käyttämään kaikki mahdolliset avohoidon

tukitoimet. Huostaanotto on lain mukaan tehtävä silloin, kun muuta vaihtoehtoa ei enää ole. Niinpä tutkailuihin ryhtyvä sosiaalityöntekijä on huostaanottotilauksen tehneelle aivan liian verkkainen. Osa mielsi ilmoituksen sosiaalitoimistoon pyynnöksi tulla mukaan tilanteen selvittelyyn, mutta moni pelkäsi, että soskusta lähdetään paikalle pillit vinkuen. Oli myös niitä, jotka olivat kokeneet, ettei soskusta hevin saa ketään liikkeelle. Niinpä ilmoitusta pidätellään, kunnes tilanne on hyvin paha.

Eräässä mielessä "lastensuojeluperheet" ovat erityisen klubin jäseniä. Harva perhehän saa sillä tavoin lapsille leirejä, päivähoidon järjestyelyjä asunto-olojen järjestämistä, harrastusrahaa yms. kuin "lastensuojeluperheet". Klubiin pääsee siten, että lastensuojelun sosiaalityöntekijä merkitsee lyhenteen LS rekisteriinsä. Siinä kaikki. Eikö olisi houkuttelevaa saada perhe, jota neuvolassa, päivähoitossa, koulussa tai muualla on koetettu auttaa vaikka miten, tällaiseen etuoikeutettuun klubiin? Houkuttelevaa ehkä, mutta asiakas säikähtää. Edellä mainitussa päihdeongelman puheeksiottamiskokeilussa työntekijät arvelivat, että lähes puolet niistä asiakkaista, joiden lasten tilanteesta työntekijöillä oli huolta, koki kontakteissa huostaanoton uhkaa. Se on aika hurjaa. Työntekijällä on siis jonkin verran huolta, ja huoltaja kokee huostaanoton uhkaa! Tuollaisessa tilanteessa "klubin" esittely ei ehkä tule tulkituksi tueksi. Sosiaalitoimiston lastensuojelu kauhistuttaa - ja niinpä sen resurssit pysyvät loitolla.

Ilmeisesti harmaan vyöhykkeen talkoissa olisi hyvä saada sosiaalitoimiston lastensuojelun resurssit aikaisemmin ja tukihenkisemmin hankaloituvassa tilanteessa olevien lasten ja perheiden ulottuville. Tähän tarvitaan sekä sosiaalitoimiston että muun verkoston toimia. Sosiaalitoimisto saattaa tulla ylläpitäneeksi noidankehää: mitä vähemmän sieltä lähdetään mukaan varhaisinterventioihin sitä enemmän on kriisityötä - joka taas ehkäisee mahdollisuuksia tehdä varhaisinterventioita. Lastensuojelun maineen muuttaminen ei kuitenkaan onnistu sosiaalitoimiston omin voimin. Verkosto saattaa osallistua noidankehän ylläpitämiseen: Jos yhteydenotot tehdään viimehädässä, ylläpidetään sosiaalitoimiston lastensuojelun viimesijaisuutta ja pelottavaa mainetta. Olisiko uudenlainen lastensuojeluilmoitus sellainen - salailematon - aloite sosiaalityön resurssien mukaansaamiseksi, jossa aloitteen tekijä lupautuu samalla jatkamaan yhteistyötä asiassa?

Olemme hahmotelleet harmaan vyöhykkeen talkoita kolmen elementin kautta: 1) Tukihenkiset huolen puheeksiottamiset. Kukin voi tehdä tällaisia omissa asiakassuhteissaan, mutta yhteinen pohdinta on tarpeen, jotta asiakkaat eivät koe tulleeensa piiritetyiksi. 2) Selkeyttävät verkostopalaverit ja dialogit tapauskohtaisesti, voimavarakeskeisiä menetelmiä kehitellen. 3) Sosiaalitoimiston lastensuojelun resurssien saaminen yhteistuumiin varhemmin käyttöön - sosiaalitoimiston mukaantulokynnystä yhteisesti siirtämällä.

Nämä "talkooteot" sijoittuvat huolettoman tilanteen ja kriisien välimaastoon, ehkäisevää työtä kohdistuen. Tietysti tarvitaan myös muuta ehkäisevää työtä, jonka kivijalkana lie-nevät toimivat lapsiin ulottuvat peruspalvelut sekä kansalaisyhteiskunnan omatoimisuuden tuki. Tarvitaan myös kriisityötä. Harmaan vyöhykkeen talkoot olisivat eräänlaista kriisejä ehkäisevää työtä. Jo pelkkä yhteistoiminnan selkeyttäminen tuottaa tulosta. Ilmaiseksi. Hintana on pelko kontakteista. Investointina kriisien ehkäisy vaatii ennen muuta riittävän, laadukkaan henkilöstön turvaamisen, jotta verkostomaiseen työhön on oikeasti aikaa. Jokainen ehkäisty kriisi on suuri helpotus lapselle ja perheelle, jokainen menestyksellä ehkäisty lapsen sijoitus on valtava säästö.

Tom Erik Arnkil, Esa Eriksson, Peppi Saikku

Tom Erik Arnkil on kehittämisspällikkö, Esa Eriksson on erikoissuunnittelija sekä Peppi Saikku on tutkija Stakesin väestö, ympäristö ja elinolot -yksikössä